

תיקון עולם

שיחה עם אילון שוורץ

החזון החינוכי-סביבתי של
ד"ר אילון שוורץ, מקימו
ומנהלו של "מרכז השל:
המכון הישראלי לחשיבה
ומנהיגות סביבתית", מציע
למערכת החינוך מטרה,
סיפור, משמעות. האם
יכולה להיות מטרה נעלה
יותר מהצלת הסביבה
הטבעית והחברתית שלנו?

מתקן עולם

ד"ר שוורץ, להיערך כמו
למלחמת עולם

צילום: רפי קוץ

יורם הרפז

א

פעם לא הייתה למונח היהודי "תיקון עולם" משמעות ישירה יותר משנתנה לו התנועה הסביבתית: קלקלנו את העולם ואנחנו חייבים לתקן. ד"ר אילון שוורץ, כמו סביטנים אחרים, הוא "מתקן עולם". הוא רואה את העולם נהרס - את זיהום האטמוספירה ושינוי האקלים, את הרעלת האדמות, המים והאוויר, את הכחדת המינים של בעלי חיים וצמחים, את היעלמות השטחים והחופים הפתוחים, את הניצול חסר הרסן של משאבים מתכלים, את תרבות הצריכה שאינה יודעת שובע, את החיים המופקרים על חשבון העניים והדרווח הבאים - ורוצה לתקן, להציל את העולם מכליה.

לפני 10 שנים הוא הקים את "מרכז השל: המכון הישראלי לחשיבה ומנהיגות סביבתית" בתל אביב (כ"ב 17 בדצמבר יחוגג המרכז עשור בנמל תל אביב בכנס שבו ישתתפו הוגי סביבה בולטים מהארץ והעולם) "כדי ליצור מקום בו ניתן לפתח חזון חלופי - סביבתי, חברתי, תרבותי ורוחני - לעתידה של ישראל" (<http://heschel.org.il>). מרכז השל מכשיר מנהיגי ציבור - "עמיתי סביבה" הם נקראים - ומחזיר אותם לארגונים שמהם באו כשהם מצוידים בנקודת מבט חדשה - מפוכחת, מחויבת, בהולה - על מצבו המתדרדר של כדור הארץ.

שוורץ ועמיתיו פועלים גם במערכת החינוך. מרכז השל הקים בעזרת קרן קרב והקרן לסביבה ירוקה את "הרשת הירוקה" - מסגרת הכוללת 150 בתי ספר (<http://greenet.org.il>). המספר לא גדול ביחס למספרם של בתי הספר בישראל וביחס לאתגר הסביבתי. ביחס

תיקון עולם

המודרנית, ולכן היא מספקת בסיס עקרוני לביקורת של המודרנה. לעתים קרובות האדם המודרני רואה במסורת דבר פרימיטיבי. לא מעט אנשי סביבה רואים במסורת גורם למשבר הסביבתי - תוצאה של הצינוי האלוהי למלא את הארץ ולכבוש אותה. אבל התרבות המסורתית מאפשרת לנו לבקר את התרבות המודרנית על בסיס ערכים הלופיים של קהילה וערכות הרדית. מושג השבת, למשל, מבטא התנגדות לתרבות של צרכנות בלי הפסקה. מסיבה זו יש לשלב את הוראת התנ"ך, ובבתי ספר ערביים - טקסטים מן המסורת הערבית, בחינוך הסביבתי. אני חושב שאין הברל רעיוני גדול בין תפיסתו של דרווין לבין סיפור יצירת האדם מן האדמה בפרק ב של ספר בראשית. מדע ודת אינם עולמות נפרדים, כפי שנדמה לעתים לאנשים דתיים וחילוניים, ואת שניהם יש לגייס להגנה על כדור הארץ שלנו.

שוורץ עלה לארץ ב-1983 והצטרף לקיבוץ קטורה בערבה, שם עסק בחינוך סביבתי. הוא הקים את "קרן קולות", מסגרת חינוכית שלימדה יהדות על רקע שהות והליכה בנופי המדבר. כעבור עשר שנים עבר לתל אביב, שם הקים את מרכז השל. החינוך החברתי-ערכי עומד במקור החינוך הסביבתי של המרכז, והוא מכשיר מנהיגות סביבתית בכל התחומים. לומדים שם ארריכלים, עורכי דין, אנשי עסקים, אנשי תקשורת, פוליטיקאים, חקלאים, עובדי קהילה, מנהלי בתי ספר ומורים. רובם מומרים לאחר זמן קצר להשקפת עולם סביבתית-חברתית ומדברים ירוקאדום. המימון מגיע מהתכניות של המרכז ומתומכים בישראל ובחו"ל.

מה מצאת בארץ בתחום החינוך הסביבתי כשהגעת לכאן?

החינוך הסביבתי החזיק בתפיסות שהתהוו בימי המהפכה הצינונית. הטיוול השנתי, למשל, היה ביטוי מובהק לרעיון הצינוני להחזיר ארץ בלי עם לעם בלי ארץ. הטבע המקומי נתפס כיותר מישות אקולוגית: הוא השורשים שלנו, הזהות שלנו, והגנה עליו היא הגנה על העם והמולדת. התפיסה הזאת של החינוך הסביבתי התאימה לחברה מגויסת בשנים הראשונות של המדינה, אך לא התאימה לחברת שפע רבת-תרבותית בעולם גלובלי המצוי במשבר סביבתי מתעצם.

מה רע בטיול השנתי? לומדים את הארץ דרך הרגליים.

הטיול השנתי היה הברקה חינוכית, אך עם הסרונות בולטים. המסר החינוכי שלו היה בעיקר לאומי ולא סביבתי. גם כאשר הוא ניסה להיות סביבתי, הוא הניח שאהבת הארץ נרכשת דרך הרגליים, כלומר באמצעות התנסות ישירה אשר תוביל למודעות סביבתית ולשמירה על הסביבה בארץ ובעולם. הקפיצה מהרגליים לתודעה ומהתודעה לעשייה גדולה מדי. המסרים החינוכיים-סביבתיים צריכים להיות הרבה יותר מפורשים. אם רוצים להנחך לאחריות סביבתית צריך לחדור למהותו של החינוך לאחריות סביבתית ולהבין את משמעויותיו. הליכה של כמה ימים בוואדי לא תעשה את זה. צריך מבנה רעיוני אחר, מתאים לטיפול אחריות סביבתית. אך במקום להתמודד עם האתגר הזה, מערכת החינוך התעסקה בשאלות דידיקטיות, למשל: "הילדים רוצים לשמוע מוזיקת טראנס ולשתות בירות ואנחנו רוצים לחבר אותם לנוף; איך נעשה את זה?". כלומר, היא חיפשה טכניקה במקום פילוסופיה.

מהי הפילוסופיה?

נקודת המוצא שלה בחוויה היסודית שאנחנו חלק מהעולם הזה, ולא ישות חיצונית או אחרת; אנו זקוקים לטבע - לנשימה ולנשמה. עוד נקודת מוצא היא הכרה בעובדה שההרס של המערכות האקולוגיות הוא על גבול הבלתי הפיך ושנחנו צריכים לפעול לשינוי כיוון, ומיד! המשבר אינו

לאתגר הסביבתי, ובכל "בית ספר ירוק" עושים פחות, הרבה פחות, מהחזון החינוכי-סביבתי של שוורץ ועמיתיו. בתי הספר יודעים לעשות את מה שהם יודעים לעשות, אך, אומר שוורץ, "אנחנו לא זקוקים לעוד חינוך; אנחנו זקוקים לחינוך אחר".

לאחר שיחה עם שוורץ, בתי הספר נראים מנותקים מאי-פעם: בחוץ סופות מחריבות אזוריים שלמים, מחלות חדשות מופיעות, תאגידים מנצלים אנשים ומשאבים, התחזית על עתיד הכדור מחרידה, ובפנים מלמדים מושא ישיר ומושא עקיף, חפיפת משולשים ושורשים ריבועיים, אלוזיות ואוקסימורונים. ולא שלא צריך ללמד דברים כאלה, רק צריך לקשור אותם למטרה בעלת ערך, לסיפור משמעותי, לתגובה הולמת על עולם שהחליט להרוס את עצמו. החינוך הסביבתי של שוורץ ועמיתיו מציע כיוון. אולי עוד אפשר להציל העולם, וגם את החינוך.

איך בכלל הגעת לנושא הסביבה?

אני יכול רק לנחש. קשה לדעת מה באמת מעצב השקפת עולם של מישהו. גדלתי בפרוורי ניו יורק בשלהי שנות השישים בבית יהודי-צינוני. באותה עת החיבור בין זהות יהודית, ויותר מזה, זהות ציונית, לבין גישה ביקורתית לעולם - גם ליהדות ולצינונות - היה טבעי ביותר. הצינוי "לתקן עולם" נבע מהזהות היהודית-צינונית שלי וגם מהזהות האמריקנית שלי שהתגבשה בסוף שנות השישים. המעורבות שלי בתנועת הנוער "יהודה הצעיר" ביטאה את השילוב בין העולמות הללו. אין לי ספק שהחוויה בתנועה הייתה החוויה החינוכית המשמעותית ביותר בחיי, חוץ מהשפעת המשפחה כמובן. אני עדיין מאמין בעוצמה החינוכית של תנועות הנוער ושל החינוך הלא פורמלי. שם למדתי על המחויבות האנושית הבסיסית ביותר שלנו להביט במציאות, לזהות עוול וסבל ולתקן אותם. ההתמסרות לענייני הסביבה הייתה המשך ישיר של אותה תפיסת עולם.

מתי פגשת לראשונה בתכנים ירוקים?

לפני שעליתי לישראל ואחרי סיום תארים אקדמיים בהיסטוריה של הרעיונות ובמחשבת ישראל החלטתי לקחת שנת הרפתקה ולהרדיק בבית ספר שדה בחוף המזרחי של ארצות הברית. התקבלתי לעבודה על בסיס התחייבות להרדיק ילדים בנושאי סביבה, אך לא ידעתי על כך דבר. בתהליך הלמידה לקראת ההרדקה פגשתי לראשונה במטען הרעיוני, הערכי והרגשי שמלווה אותי עד היום. השילוב בין הנוף הקסום של קייפ קוד, מסצ'וסטס וארון הספרים הסביבתי שנוצר אז, הביא לשינוי עמוק בהסתכלות שלי על העולם ועל האדם. אני זוכר במיוחד את ספרו של ריוודר אטינגבורו החיים עלי אדמות שקראתי על הדיונות של חוף הים בשעות הזריחה - יופיו של הטבע, חכמת האבולוציה, הקשר המהותי בין כל דבר שחי... הספר ערער על ההפרדה בין עולם הרוח לעולם הטבע ופעל עליי כמו חוויה דתית. הדוקטורט והספר שלי, שאמור לצאת לאור באביב בהוצאת אוניברסיטת ניו יורק, על דרווין, על טבע האדם, על חשיבה אקולוגית ועל חינוך (*At Home in the World: Human Nature, Ecological Thought and Education after Darwin*) נולדו על הדיונות האלה.

מה היה הקשר בין התכנים הירוקים לבין התכנים היהודיים שהגעת אתם אל הדיונות של קייפ קוד?

מעניין שהתכנים הירוקים מעולם לא החליפו אצלי את התכנים היהודיים; הם השלימו אותם במידה רבה. התרבות היהודית, כמו כל תרבות מסורתית, פועלת על יסוד הנחות שונות מהנחות התרבות

"החינוך המקובל הוא שהביא אותנו למשבר. הוא מניח שידע הוא המפתח לקדמה; והידע נמצא בדיסציפלינות מבודדות. הבידוד אינו רק של תחומי ידע, אלא גם בין ידע לחכמה, בין ידע לערכים, בין ידע למודעות".

הסביבה. האובססיה הקפיטליסטית של גידול אינסופי בייצור ובצריכה היא אסטרטגיה מוטעית בעולם סופי, עולם עם גבולות. יש לנו רק מדינה אחת ורק כדור ארץ אחד, ואנחנו חייבים להיות בגבולות שהם מכתבים לנו. בקיצור, אנחנו זקוקים למודל תרבותי-חברתי-כלכלי אחר.

המשבר הסביבתי הורס לדעתך גם את הסביבה התרבותית הקיימת, את הנרטיב של המודל התרבותי-חברתי-כלכלי השולט.

כן, בוודאי. נרטיב הקדמה, לדוגמה, שסיפק למעמד הבינוני תקווה לעתיד והנעה לעוד ייצור ולעוד צריכה, לא עובר יותר. האידיאולוגיות של המאה הקודמת אינן עוברות יותר - הסוציאליסטית והקפיטליסטית כאחת. הבעיות הסביבתיות מסמנות זאת בבירור. זה מה שמעניין כל כך בבעיות הסביבתיות - הן סמן ברור לכך ש"עסקים כרגיל" אינם יכולים להימשך. רציונליות טכנית, אופטימיזם טכנולוגי, יד נעלמה, שוק חופשי, פיתוח שאין לו קץ - המשבר הסביבתי מפריד את כל האמונות המודרניות-קפיטליסטיות הללו. המשבר הזה אומר לנו שמתחנן את הרעיון של האינדיווידואליזם הרבה מעבר למותר; הגזמנו את הגזמה פראית. כאשר העיקרון המקודש של חירויות הפרט יוצא מכלל שליטה הוא גורם לנזקים סביבתיים וחברתיים עצומים.

אז מדוע לא לחזור למדינת הרווחה; היא מרסנת את האינדיווידואליזם ומיישמת ערכות הדדיות?

מדינת הרווחה היא מעגל אחד במעגלים של תמיכה באזרח; היא בשום פנים ואופן לא יכולה לבוא במקום המעגלים האחרים. המדינה אינה יכולה לקבל את התפקיד של ההורה, של המשפחה, של הקהילה; היא אינה יכולה להחליף אחריות אישית. האחריות לסביבה, כמו לרווחתם של האזרחים, מתפזרת במעגלים שונים. חברה אזרחית היא המעגל האמצעי בין היחיד ובין המדינה. כדי שמדינת הרווחה תצליח, דרושה לכידות חברתית שרק חברה אזרחית פעילה ותוססת יכולה לספק. בלי חברה כזאת לא נוכל להתמודד עם האיום הקיומי של המשבר הסביבתי. המדינה לברה לא תוכל להתמודד עם השינוי התודעתי הנדרש. הבסיס התודעתי של חברה אזרחית בריאה הוא הבנה עמוקה ששום אדם אינו אי ושהסביבה היא היבשת האחת של כולנו.

אז חינוך למודעות סביבתית הוא קודם כולל חינוך לריפון האינדיווידואליזם. לטיפוח ההכרה שאנחנו תלויים זה בזה וערכים זה לזה.

הלב של החינוך הסביבתי הוא טיפוח הכרה בדיאלקטיקה של תלות-היעדר תלות, כלומר, בהכרה שבצד היותנו יחידים עצמאים, אנחנו גם תלויים בזולת ובחברה, ולכן אנחנו אחראים להם. ג'ון דיואי טען שאשליית העצמאות האישית היא אחד הגורמים המרכזיים לסבל בעולם; המציאות במהותה היא תלות הדדית ואנחנו מתנהגים כישויות נפרדות. המשבר הסביבתי הוא תוצאה של ההתכחשות הזאת לתלות שנמצאת ביסוד המציאות.

היסוד של החינוך הסביבתי אינו ידע אלא מודעות.

המשבר הסביבתי הוא מעשה ידי של הדור המוחנך ביותר, כלומר עם הכי הרבה שנות לימוד, עם הכי הרבה ידע. כפי שדיוויד אור, אולי המנהיג החינוכי-סביבתי החשוב ביותר בימינו, טוען, איננו זקוקים לעוד חינוך; אנו זקוקים לחינוך אחר. החינוך המקובל הוא שהביא

עניין לעתיד, הוא כאן ועכשיו. נקודת מוצא אחרת היא הבנה אמפתית שהראשונים לסבול ממחסור במים לשתיה ומקרקע לחקלאות, מזיהום אוויר הגורם למחלות, החל באסטמה וכלה בסרטן, משיטפונות, מבצורות וכדומה הם המעמדות החברתיים החלשים, ולכן הנושא הסביבתי נוגע בשאלות של צדק חברתי. עוד נקודת מוצא היא התובנה הערכית שהדברים החשובים באמת בחיים אינם נמדדים בכסף, ושאינו למרוד איכות חיים בערכים של רמת חיים. ועוד נקודת מוצא היא תודעה אזרחית: רק אזרחים הפועלים ביחד יכולים להגן על האינטרס הציבורי, על נחלת הכלל, מפני אינטרסים צרים ונצלניים, שכן כולנו חלק ממארג החיים.

בוא נתעכב על נקודה אחת, על הירוק-אדום, על הקשר בין סביבה לצדק חברתי.

היתרון - אמנם יתרון בעייתי - של התחום הסביבתי נובע מן העובדה שהוא חל על כולנו. משבר האקלים, למשל, פוגע ופגע בכולנו. כרגע הוא מכה בעיקר בעניים, אך בקרוב הוא יכה בחווקה בכולם, בלא הבחנה. המשבר הסביבתי חוצה את המשבר החברתי - הוא מושפע ממנו ומשפיע עליו, משקף אותו ומשתקף בו. לפער בין עניים לעשירים, בין מנצלים למנוצלים, יש זיקה ישירה ועקיפה לבעיה הסביבתית. התחממות כדור הארץ, למשל, היא תוצאה ישירה של ההתפתחות הכלכלית המואצת של העולם הראשון על חשבון העולם השלישי. בוועידת כדור הארץ הראשונה בריו דה ז'ניירו ב-1992 אמר הנשיא בוש הראשון ש"סגנון החיים האמריקני אינו נושא למשא ומתן", אך מי שמקיים את סגנון החיים האמריקני ומשלם עליו הם תושבי מדינות העולם השלישי.

שגם הם רוצים סגנון חיים כזה.

נכון. אך אם הסינים, למשל, יאמצו "סגנון חיים אמריקני" או את החלום עליו, העולם לא יעמוד בזה. מצד אחר, איזה נימוק יש לאמריקני למנוע "סגנון חיים אמריקני" מהסינים? אנחנו זקוקים בדחיפות לתפיסה אחרת של קדמה, וקודם כולל בעולם הראשון. ארצות הברית ואירופה חייבות לצמצם את טביעת הרגל האקולוגית שלהן - את המחיר שהמערכות האקולוגיות משלמות עבור רמת החיים שלהן; לנתק את הזווית בין איכות חיים לרמת חיים; להחליף את תרבות הצריכה בתרבות של קהילתיות והדדיות.

אתה קורא להחלפת התרבות הקפיטליסטית. יש לך אלטרנטיבה? אני לא מציע לנסות לשקם את הקומוניזם, לבטח לא בגרסתו הסובייטית. אני גם לא מציע לחסל את הקפיטליזם. לקפיטליזם יש הרבה יתרונות, אבל הפערים החברתיים והמשבר הסביבתי הם עבודה שלו, של היד הנעלמה שמתפרעת בלי מעצור, של שוק חופשי בלא הגבלה. השוק החופשי טוב לקידום יצירתיות ויוזמה, אך בעיקר לתועלת קצרת טווח של קבוצה חברתית קטנה. השוק החופשי אינו יכול לקדם כלכלה שאנחנו כל כך זקוקים לה - כלכלה שדואגת לחלשים ושומרת על

תיקון עולם

לתרבות בית-ספרית מתאימה ולחברה תומכת. השקעת שנים בפיתוח תודעה סביבתית - מה ההישגים, מה הכישלונות?

הגענו לרגע מכריע בחינוך הסביבתי, כמו בתנועה הסביבתית בכלל. שינוי האקלים מציב לאנושות את אחד האתגרים הגדולים ביותר, אם לא הגדול ביותר, שידעה. האתגר הזה דורש התגייסות בסדר גודל של היערכות למלחמת עולם. רוב המדענים מסכימים שעלייה של יותר משתי מעלות בטמפרטורה הממוצעת של כדור הארץ תגרום לתהליכים קטסטרופליים ובלתי הפיכים כגון המסת הקרחונים ועלייה במפלס מי הים. מ-1970 עלינו ב-0.75 מעלות ואנחנו מוסיפים יותר משני חלקים למיליון של פחמן דו-חמצני לאטמוספירה בכל שנה. היום יש 387 חלקים למיליון של פחמן דו-חמצני באטמוספירה, ומדענים מובילים טוענים שאנחנו חייבים להוריד בתוך עשור את כמות הפחמן דו-חמצני ל-350 חלקים למיליון. אם נמשיך ב"עסקים כרגיל" תהיה עלייה של בין ארבע לשש מעלות בטמפרטורה הממוצעת.

בזמן שמערכת החינוך לקתה בעיוורון בנוגע למשבר הסביבתי המתעצם ולאתגר החינוכי שהוא מציב מורות ומורים ברחבי הארץ, חלוצים ממש, בגיבוי של נדבנים, ארגוני סביבה והמשרד להגנת הסביבה המציאו יוזמות חינוכיות-סביבתיות מלאות דמיון והשראה. היוזמות נבעו ממקורות שונים, אך הכותרת שלהם הייתה אחת - חינוך לאזרחות ולא למדעי הסביבה או לאהבת הטבע בלבד. בימים אלה מתעוררת מערכת החינוך מתרדמה ממושכת ומתחילה להגיב. נשאלת השאלה אם היא תשכיל לשתף פעולה עם ארגוני הסביבה ולפנות לכיוון אחר. אנחנו מציעים לה כיוון.

ויש לכם קבלות; הצלחתם מעל ומעבר - היום כולם ירוקים, כולם סביבתיים.

נכון, וזה מסוכן. זה יוצר תחושה של "עשינו את זה". אולם בפועל האתגר האמיתי כולו לפנינו. גם מערכת החינוך עלולה לחשוב שההצלחה (המדומה) הזאת היא עבודה שלה ולהמשיך בחינוך "הכאילר-סביבתי" שלה במקום ללמוד מהיוזמות שפותחו במקומות אחרים ולשאוב מהן רעיונות ואנרגיה.

האתגר הסביבתי גדול על מערכת החינוך כשם שהוא גדול על מערכות חברתיות אחרות ועל בני אדם בכלל. אנשים מוכנים לשנות אורח חיים ולהוריד רמת חיים רק בעקבות קטסטרופה.

יש תיאוריה כזאת שאומרת שתודעה סביבתית מתהווה רק עקב אסונות המזעזעים סדרי עולם. יש בזה אמת לצערי. לכן אנחנו צפויים להרבה תודעה סביבתית בעתיד. השאלה היא איזה מחיר נשלם ואם לא יהיה מאוחר מדי כשהאסונות יגיעו. אבל צריך לזכור שאיכות חיים ורמת חיים אינן אותו דבר. גם המכורים לצריכה יודעים שאת הדברים החשובים באמת בחיים אי-אפשר לקנות בקניון - משפחה, חברים, קהילה, משמעות, סיפוק, בריאות, אוויר צה, מים צלולים, אוכל טרי ובריא, פרחים וכוכבים. המהפכה הסביבתית אינה דורשת ירידה באיכות החיים. פקקי תנועה, מחלות סביבתיות, שטחים פתוחים הנעלמים מתחת לאספלט, חופי ים הנעלמים מאחורי גדרות של הפרטה - כל אלה אינם איכות חיים. לך לערים ולשכונות סביבתיות בעולם ותראה איכות חיים - טבע ועיר משולבים, הולכי רגל ורוכבי אופניים לצד תחבורה ציבורית זולה, תחושה של שותפות גורל וכבוד הדדי. מקומות כאלה מצביעים על עתיד אפשרי, ועתיד כזה עדיין תלוי רק בנו.

אותנו למשבר. הוא מניח שידע הוא המפתח לקדמה; והידע נמצא בדיסציפלינות מבודדות. הבידוד אינו רק של תחומי ידע, אלא גם בין ידע לחכמה, בין ידע לערכים, בין ידע למודעות. הידע חיוני, אך המעבר ממנו להתנהגות נבונה אינו מעבר אוטומטי; הוא זקוק לתיווך של ערכים. אני בעד חינוך לערכים, בעד חינוך לקבלת אחריות לזולת, בעד אהבת עם ועולם.

אבל איני מזלזל בידע. מבחינה זו אני שמרן: צריך לדעת היטב את ארון הספרים התרבותי של האנושות - את מדעי הטבע והרוח כאחד. זו שערורייה שמערכת החינוך אינה מספקת לתלמידיה ידע בסיסי בנושאים סביבתיים אף על פי שמדענים מוכיחים שהחיים כפי שאנחנו מכירים אותם נתונים בסכנה ממשית. אוריינות סביבתית היא חובה כיום, אבל אין להסתפק בה. החינוך הסביבתי הוא בעיקרו חינוך אזרחי ולא חינוך מדעי. הוא ממוזג אוריינות סביבתית, חינוך לערכים והתפעמות מהעולם ומשותפות הגורל שהוא כופה על כולנו. אך ידע, ערכים והתפעמות אינם מספיקים. אנו זקוקים גם לחשיבה ביקורתית שבלעדיה החינוך הסביבתי יהפוך לאינדוקטרינציה. ערכים בלי ביקורת וביקורת בלי ערכים הם הרסניים.

אבל יש סכנות קיומיות אחרות, בווערות לא פחות; למשל מלחמות בכלל ומלחמות גרעיניות בפרט. מדוע לתת עדיפות לחינוך סביבתי ולא, נגיד, לחינוך לשלום?

ככלל, אנחנו עושים עוול לחינוך כאשר אנחנו זורקים עליו את כל הבעיות שלנו: יש בעיות של אלימות, של סמים, של תאונות דרכים, של "סתם" בורות - אז בואו נכתוב תכניות לימודים ונטיל על בית הספר ליישם אותן ולפתור את הבעיות. בית הספר אינו יכול ואינו צריך לפתור את כל הבעיות שלנו. הוא כן יכול וכן צריך - בעזרת המשפחה, תנועות הנוער ומסגרות אחרות - לטפח ערכים דמוקרטיים והומניסטיים על בסיס ידע. מבחינה זו חינוך לשלום וחינוך למודעות חברתית-סביבתית שייכים לאותה משפחה.

נסה לתאר את החינוך הסביבתי שאתה מאמין בו.

ניל פוסטמן טען בספרו קץ החינוך שהחינוך זקוק למטרה בעלת ערך שתוכל להציע משמעות ולהניע למידה. אני נוטה להסכים אתו. יש דרכים רבות להגיע למטרה כזאת, כלומר לחנך, אך קודם כול חייבת להיות מטרה בעלת ערך. זה מה שחסר כיום לחינוך ולכן הגענו ל"קץ החינוך". העוצמה של החינוך הסביבתי נובעת מיכולתו להציע נקודת מבט רחבה על הבריאה, על העולם, על משמעות, על האדם ואחריותו. אינני בעד מהפכה חינוכית בשם החינוך הסביבתי. אני שמרן בגישתי הכוללת. מהפכות הביאו לרוב לתוצאות שונות - לעתים איזמות - משהמהפכנים התכוונו אליהן. אני סבור שילדים צריכים ללמוד מתמטיקה, מדע, שפה וזה ולעבוד קשה. אך יש לצמצם את תכנית הלימודים לכמה נושאי עומק עם דגש על מדעי הרוח - תנ"ך, ספרות, היסטוריה - כדי לבסס שיח ערכי מעמיק. יש לחלץ את הידע מהבידוד הדיסציפלינרי שבית הספר כפה עליו ולעשות אינטגרציה שלו באמצעות הוראה ולמידה בין-תחומיות. לכן יש להוסיף מנה עשירה של חינוך ביקורתי, כדי שצעירים לא יקבלו את הערכים השולטים בחברה ובבית הספר כמוכנים מאליהם. ולזה, כדי לאזן את הביקורתיות, יש להוסיף עשייה אזרחית לשינוי המציאות. לחינוך כמוסד מחברת יש בעיה עם רעיונות ביקורתיים, אך מה תכליתו של החינוך אם לא לתרום לעולם טוב מהעולם הקיים! אחרי שהבהרנו את המטרה אנחנו זקוקים למורים ולמנהלים שרוצים ויכולים לממש אותה. אנחנו זקוקים גם

